

Filozofia kultury

XIX wiek

redakcja naukowa tomu
Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

seria

filozofia
kultury

Filozofia kultury

XIX wiek

Filozofia kultury

XIX wiek

redakcja naukowa tomu
Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

Kraków

seria

filozofia
kultury

© Copyright by individual authors, Kraków 2020
ISBN 978-83-8138-134-5 (druk)
ISBN 978-83-8138-212-0 (on-line, pdf)
<https://doi.org/10.12797/9788381382120>

RECENZENT

dr hab. Jacek Dębicki, prof. AGH

REDAKCJA NAUKOWA

Beata Szymańska
Piotr Mróz
Anna Kuchta
Jędrzej Skibowski

REDAKCJA

Justyna Wójcik

PROJEKT TYPOGRAFICZNY

Małgorzata Piwowarczyk

PROJEKT OKŁADKI I LOGO SERII

Joanna Bizior

Publikacja dofinansowana przez Instytut Filozofii
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Seria Filozofia kultury jest prowadzona przez Zakład Filozofii Kultury
Instytutu Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 421-13-87
e-mail: akademicka@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

1. PIOTR MRÓZ
Duch jest wolnością i tym, co romantyczne.
Namysł nad kulturą epoki XIX stulecia 7
2. BEATA SZYMAŃSKA
Parerga i paralipomena: Artura Schopenhauera myśli o kulturze 63
3. OLGIERD MIEDZYBŁOCKI
Goethe – jedność z chaosu 99
4. KACPER KUTRZEBA
Literatura, *Bildung*, wyobrażenia. Kilka krótkich uwag
o literaturze epoki nowoczesnej 123
5. PIOTR MRÓZ, JĘDRZEJ SKIBOWSKI
(O)powieść romantyczna 135
6. PIOTR MRÓZ, JĘDRZEJ SKIBOWSKI
Z wybranych teorii powieści pierwszych dekad romantyzmu 169
7. REMIGIUSZ KRÓL
Materialistyczna koncepcja alienacji
i jej postheglowska dialektyka 193
8. JOWITA GUJA
Dziewiętnastowieczny ateizm filozoficzny 211
9. PAULINA TENDERA
Filozofia kultury Georga W.F. Hegla na podstawie
wybranych fragmentów *Encyklopedii nauk filozoficznych*
oraz *Wykładów z filozofii dziejów* 253
10. LESZEK AUGUSTYN
Dostojewski i sprzeczności XIX wieku 265
11. MICHAŁ BOHUN
Przeciw kulturze. Spory z kulturą i o kulturę
w myśli rosyjskiej XIX wieku 293

12. PIOTR MRÓZ
Epoka zmierza ku końcowi – poza romantyzmem 361
13. ALICJA KOWALCZEWSKA
Jednostka wyzwolona, zło i niewinność – Maldoror Lautréamonta 411
14. STANISŁAW ŁOJEK
Wizja kultury w *Narodzinach tragedii* Nietzschego 435
15. KRZYSZTOF PILARCZYK, GIDEON KOUTS
Od emancypacji do autoemancypacji Żydów.
Zarys historyczno-kulturowy 457
16. ANNA TOMASZEWSKA
Koncepcja wiary Johna Henry'ego Newmana jako przykład
dziewiętnastowiecznej krytyki oświeceniowego racjonalizmu 493
17. MARIA FLIS
Kultura a tożsamość ludzkiej natury 521
18. KRZYSZTOF MATUSZEWSKI
Guyau – witalizm u źródeł etyki 535
19. BARTŁOMIEJ DOBROCZYŃSKI
Carl Gustav Carus (1789–1869) – skazany na zapomnienie
prekursor psychologii nieświadomości 605
20. RADOSŁAW STUPAK
Paradoks Wundta. Szkic o filozofii i psychologii twórcy pierwszego
laboratorium psychologii eksperymentalnej 641
21. ANNA MAŁECKA
Starzejące się szaty kultury. Koncepcja Thomasa Carlyle'a
na tle tradycji i epoki 657
22. JOANNA HAŃDEREK
Marysia – czyli słów kilka o rozumieniu kobiet
i kobiecości w XIX wieku 673
23. AGNIESZKA GRALEWICZ
Koncepcja sztuki Johna Ruskina wobec rozważań estetycznych
Marcela Prousta 701
- Indeks osobowy 723

RADOSŁAW STUPAK

Paradoks Wundta

Szkic o filozofii i psychologii twórcy pierwszego
laboratorium psychologii eksperymentalnej

Attempts to subsume mental processes under the types of
laws found in the physical sciences will never be successful¹.

Wilhelm Wundt, 1866

Status postaci Wilhelma Wundta wydaje się paradoksalny. Z jednej strony jest Wundt wynoszony na piedestały jako ojciec-założyciel współczesnej psychologii, twórca pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej, z drugiej w standardowych dziś podręcznikach psychologii jego wizji psychiki i psychologii jako nauki poświęca się zaskakująco mało miejsca lub wręcz ją pomija². Domański pisze, że zasługi Wundta zostały „zredukowane do jednej linijki w kalendarium psychologii”³. Wynika to być może z faktu, że odbiór myśli Wundta w dużej mierze ukształtowany został przez jego ucznia – Edwarda Titchenera, który pracował w Stanach Zjednoczonych, publikował po angielsku i stał się głównym przedstawicielem strukturalizmu w psychologii. Tezy Titchenera zaś współczesna psychologia musiałaby uznać za w najlepszym wypadku absurdalne, jeśli nie po prostu nie-

¹ Próby ujęcia procesów umysłowych w ramach praw, w rodzaju tych, które znaleźć możemy w naukach przyrodniczych, skazane są na porażkę – tłum. własne, R.S.

² Por. np. P.G. Zimbardo, R.J. Gerrig, *Psychologia i życie*, wyd. 4, red. nauk. M. Materska, tłum. E. Czerniawska i in., Warszawa 2017.

³ C.W. Domański, *Ojciec naukowej psychologii*, „Charaktery” 2007, nr 8, [on-line:] <https://charaktery.eu/artykul/ojciec-naukowej-psychologii> (dostęp: 14 VII 2020).

dorzeczne i śmieszne. Część badaczy wskazuje jednak, że Brytyjczyk zniekształcił i zwulgaryzował wizję Niemca i właśnie ten zniekształcony przekaz ukształtował rozumienie myśli Wundta⁴. Jednak nawet to nowe odczytanie idei twórcy pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej związane jest z pewnymi problemami i paradoksami.

W niniejszym eseju postaram się bardzo krótko zestawić te dwa odmienne sposoby ujmowania psychologii Wundta, a także naszkicować filozoficzne i kulturowe inspiracje i konsekwencje jego koncepcji, również w odniesieniu do często pomijanej, a być może kluczowej w jego dorobku – *Völkerpsychologie*⁵.

Biografia Wundta, co zaskakuje, szczególnie jeśli wziąć pod uwagę skalę przypisywanych mu zwyczajowo zasług, nie doczekała się właściwie szerokiego opracowania. Być może najpełniej o życiu Wundta, krótko po jego śmierci w 1920 roku, pisze jeszcze Petersen⁶, ale przedstawia go raczej jako filozofa niż psychologa. Nowszym ujęciem⁷ Diamond⁸ zarzuca stronnicy dobór cytatów, które jeszcze bardziej zniekształcają życie i twórczość autora *Grundzüge der physiologischen Psychologie*. Dodaje, że szczególnie zestawienie liczby i objętości opracowań, którymi dysponujemy na temat Williama Jamesa, w porównaniu z tymi dotyczącymi Wundta uświadamia, jak mało uwagi poświęcono temu drugiemu. Mimo że dorobek Niemca był obszerny (internetowa baza danych Virtual Laboratory prowadzona przez Max Planck Institute for the History of Science podaje 589 pozycji)⁹, relatywnie niewiele jego prac przetłumaczono na inne języki, nawet angielski.

⁴ K. Danziger, *Wundt and the Two Traditions of Psychology*, [w:] *Wilhelm Wundt and the Making of a Scientific Psychology*, ed. R.W. Rieber, New York 1980.

⁵ A. Pankalla, R. Stachowski, *Wilhelm Wundt i rok 1900. (Kulturowy) rdzeń nowożytnej psychologii*, „Czasopismo Psychologiczne” t. 17, 2011, nr 1.

⁶ P. Petersen, *Wilhelm Wundt und seine Zeit*, Stuttgart 1925.

⁷ Na przykład E. Eschler, *Ueber die sozial-philosophische Seite im Schaffen Wilhelm Wundts*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig” Bd. 11, 1962; A. Kossakowski, *Wilhelm Wundt und sein wissenschaftliches Erbe*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig” Bd. 15, 1966.

⁸ S.G. Diamond, *Wundt before Leipzig*, [w:] *Wilhelm Wundt and the Making...*

⁹ VL Library, *Search the Bibliography – Wundt*, [on-line:] http://vlp.mpiwg-berlin.mpg.de/library/search?sql_year=&-max=10&-skip=0&author=Wundt&title=&-op_sql_year=numerical&-find=+GO+Wilhelm&-table=v1_literature&-format=search&-op_author=all&-op_title=all&-error=&-display=full (dostęp: 14 VII 2020).

Psychologia eksperymentalna

Wundt wykształcenie zdobył przede wszystkim jako fizjolog i lekarz i jego pierwsze myśli o naukowym uprawianiu psychologii związane były najprawdopodobniej z obserwacjami, które poczynił, pracując krótko jako lekarz. Zainteresowała go kwestia deficytów w lokalizowaniu wrażeń dotykowych u chorych z różnymi formami paraliżu. Systematyczna obserwacja tych problemów – tego, co, jak i gdzie na ciele odczuwają (lub nie odczuwają) pacjenci – doprowadziła go do wniosku, że owych deficytów nie można pogodzić z czysto fizjologicznymi wyjaśnieniami, na przykład odwołującą się do rozmieszczenia nerwów teorią Ernsta Webera. Skłoniło to Wundta do myślenia o wrażeniach zmysłowych w kategoriach psychologicznych; do jego dojrzałego psychologicznego dzieła było jednak jeszcze daleko¹⁰ – psychologia, jako odrębna nauka o właściwej sobie metodologii, właściwie jeszcze nie istniała.

W drugiej połowie XIX wieku w Niemczech fizjologia stała się podstawą nowoczesnej medycyny, a także punktem odniesienia dla innych nauk i obrazowało to zauważalną w całym XIX wieku tendencję do integracji nauk humanistycznych i przyrodniczych. Triumfował materializm, jednak miał on nieco inne oblicze niż materializm brytyjski. Leiter¹¹ nazywa formułujące się ówczesnie podejście naturalizmem metodologicznym lub naturalizmem spekulacyjnym. Jako przedstawicieli takiego nastawienia wskazuje Nietzschego i Hume’a, pokazując też mniej lub bardziej subtelne różnice w podejściu tych filozofów – a tutaj także psychologów – do fundamentalnych pytań o charakter nauki, naturę świata i człowieka. Naturalizm ten, bardzo skrótowo mówiąc, dążył do ustalenia praw rządzących ludzką psychiką i zachowaniem na podobieństwo święcących triumfy praw fizyki newtonowskiej. Nietzsche zdawał się jednak bardziej sceptyczny co do obiektywnego statusu tego rodzaju praw, szczególnie w odniesieniu do człowieka; w swej refleksji, wydaje się, co najmniej o krok wyprzedzał już swoją epokę. Ostatecznie Wundt bliżej był właśnie krytycznej postawy Niemca niż Brytyjczyka – co odzwierciedlało

¹⁰ S.G. Diamond, *dz. cyt.*

¹¹ B. Leiter, *Moral Psychology with Nietzsche*, Oxford 2019.

się chociażby w tym, że jego psychologię przyjęto określać mianem woluntaryzmu, a psychologię Titchenera – odwołującego się tak naprawdę bardziej do brytyjskiej tradycji filozoficznej niż do nauk swojego mistrza – strukturalizmem. Można powiedzieć, że Titchener przejął od Wundta metodę, zmieniając jednak całkowicie stojącą za nią teorię.

Najpierw, równoległe do pierwszych prowadzonych przez Wundta wykładów z psychologii w Heidelbergu (1863–1864), ukazała się dwutomowa *Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele*. Książka ta spotkała się z niezbyt przychylnymi, jeśli nie wręcz bardzo krytycznymi, recenzjami i sam Wundt wypowiadał się o niej później jako o „błędzie młodości”, tłumaczył niewystarczającym jeszcze doświadczeniem w psychologii eksperymentalnej i przyznał, że uwzględnienie w tytule zwierząt podyktowane było wyłącznie popularnością darwinizmu. Już tutaj, *nota bene*, znaczna część opracowania poświęcona była próbie stworzenia „psychologii etnicznej”, co także, według samego autora, okazało się przedwczesne. Następne trzy książki, być może z powodu słabej sprzedaży i nieprzychylnych recenzji poprzednich monografii, dotyczyły innych zagadnień; ukazały się kolejno: podręcznik do fizjologii (który okazał się ogromnym sukcesem wydawniczym i został natychmiast przetłumaczony na kilka języków), praca filozoficzna dotycząca przyczynowości (także pozytywnie przyjęta) i podręcznik dla studentów medycyny. Przelomowe *Grundzüge der physiologischen Psychologie* ukazało się w całości dopiero w 1874 roku¹².

Psychologię Wundta, w odniesieniu do podstawowych założeń i praw, które miałyby życiem psychicznym rządzić, często porównuje się do chemii lub fizyki. Domański w popularnonaukowym tekście przybliżającym sylwetkę i tezy Wundta pisze:

[...] samotnym kontynuatorem idei Wundta na kontynencie amerykańskim stał się pochodzący z Anglii Edward Titchener (1867–1927), reprezentant strukturalizmu. Zafascynowany Wundtowską „chemią psychologiczną”, usiłował – bez skutku – ułożyć coś na kształt „tablicy okresowej zjawisk psychicznych”¹³.

¹² *Tamże*.

¹³ C.W. Domański, *dz. cyt.*

Według Danziger¹⁴ jednak to, dość powszechne, przywoływanie koncepcji „chemii psychologicznej” w kontekście Wundta jest nieporozumieniem powstałym z powodu zastosowania filozofii brytyjskich empirystów do odczytania tez Wundta wypływających raczej z założeń niemieckich idealistów. Nieporozumienie to wynikać ma przede wszystkim z faktu, że anglojęzyczny świat z tezami Wundta zaznajomił się przede wszystkim poprzez Titchenera właśnie i ten zniekształcony przekaz, za pośrednictwem języka angielskiego, zdominował później ogólnosiwiatową literaturę.

Titchener twierdził, że idea psychologii eksperymentalnej Wundta zaczerpnięta była z prac Johna Stuarta Milla, jednak nie przedstawił żadnych przekonujących dowodów na poparcie swojej tezy, poza kilkoma autorytatywnymi stwierdzeniami w rodzaju „nie ulega wątpliwości, że...”. Pozostający pod jego wpływem Boring w swojej głośnej *History of Experimental Psychology*¹⁵ także stwierdza więc, że Wundt czerpał z dorobku brytyjskiej psychologii i filozofii. Zapewne dlatego również w polskich opracowaniach i podręcznikach historii psychologii spotkać możemy się z takimi opiniami. Stachowski i Dobroczyński piszą na przykład, że „[...] Wundt zastosował w praktyce to, co zapowiadali przed nim Hume i Mill. Oni mówili, co należy zrobić, on to zrobił”¹⁶. Jednak sam Wundt Brytyjczykom nie poświęcał prawie zupełnie uwagi, w słynnym metodologicznym wprowadzeniu do jego pierwszych wykładów z psychologii Mill nie pojawia się ani razu, zamiast tego Wundt powołuje się przede wszystkim na Kanta, Leibniza, Herbarta i Fechnera¹⁷. Ta filozoficzna podbudowa wpływała zaś bezpośrednio na tezy samej psychologii Wundta.

Po pierwsze, to filozoficzne zaplecze związane jest bowiem z rozumieniem kwestii dla tej psychologii kluczowej, a więc natury, czy też istoty, „elementów”, z których składać się miała psychika i których badaniem miała zajmować się psychologia eksperymentalna. W tradycji brytyjskiej, u Milla czy Locke’a, te elementy miały

¹⁴ K. Danziger, *Wundt and the Two Traditions...*

¹⁵ E.G. Boring, *A History of Experimental Psychology*, New York 1950.

¹⁶ R. Stachowski, B. Dobroczyński, *Historia psychologii: od Wundta do czasów najnowszych*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańsk 2008, s. 79.

¹⁷ K. Danziger, *Wundt and the Two Traditions...*

charakter statyczny, bierny, były niejako „kontenerami treści”, podlegającymi zewnętrznym wobec nich prawom, natomiast u Leibniza i Herbarta miały one charakter aktywny, same były źródłem spontanicznego przejawiania się różnego rodzaju sił.

Wundt podkreślał więc, że podstawowe elementy psychiczne są niedostępne doświadczeniu, że to tylko abstrakcje, wymyślone twory, a to, co nam się jawi, jest zawsze produktem appercepcji. Appercepcja zaś, w ujęciu Wundta, ma charakter wolicjonalny; w przypadku appercepcji aktywnej wiąże się też bezpośrednio z aktem wyboru¹⁸, a więc samego procesu nie można oddzielić od podmiotu, którego dotyczy, a ponieważ to wynik tego procesu konstytuuje elementy psychiki – także one i ich treść zależne są od podmiotu. Niemiec krytykował wręcz Herbarta za to, że appercepcja sprowadzona zostaje u niego do wyniku oddziaływania sił pomiędzy elementami, co czyni to ujęcie appercepcji zbyt podobnym do asocjacionizmu Brytyczników. Wundt natomiast podkreślał, że asocjacja staje się możliwa wyłącznie dzięki appercepcji, która to z kolei możliwa jest dzięki wzajemnemu połączeniu i oddziaływaniu na siebie wszystkich elementów i ośrodkowej jedności świadomości¹⁹. W tym ujęciu można się doszukać pewnych podobieństw do stanowiska Nietzschego na temat psychologii, przynajmniej tak jak przedstawia je Pippin²⁰ – to, co uznajemy za duszę, psychikę, umysł itp., podlega historycznym zmianom i zależne jest przede wszystkim od nas samych.

Ujęcie Titchenera bliższe było, oczywiście, asocjacionistycznej tradycji brytyjskiej, w której to podmiot nie był konieczny, aby prawa rządzące elementami świadomości mogły działać. Odmienność tych dwóch tradycji tłumaczy też być może, dlaczego Titchener mógł twierdzić, że „»elementy« – jak pierwsi o tym przekonywali eksperymetatorzy – są artefaktami, abstrakcjami, z pożytkiem wyodrębnionymi dla celów naukowych, ale niespotykanymi w doświadczeniu [...]”²¹, a równocześnie tym abstrakcjom z całym przekonaniem przy-

¹⁸ Tenże, *The Unknown Wundt: Drive, Apperception and Volition*, [w:] *Wilhelm Wundt in History. The Making of a Scientific Psychology*, eds. R.W. Rieber, D.K. Robinson, New York 2001.

¹⁹ *Tamże*.

²⁰ R.B. Pippin, *Nietzsche, Psychology, and First Philosophy*, Chicago 2006.

²¹ E.B. Titchener, *Postulaty psychologii strukturalnej*, [w:] *Behawioryzm i psychologia świadomości*, red. J. Siuta, K. Krzyżewski, Kraków 2000, s. 127.

pisywać takie cechy, jak „jakość, natężenie, czas trwania, wyrażność oraz – w niektórych wypadkach – rozciągłość”²², zaś nazywanie wrażeń i wzruszeń najprostszymi elementami umysłu uzasadniać miało to, że „nie dają się w introspekcji sprowadzić do siebie nawzajem [...] obojętnie, jak głęboko sięga analiza, »widać«, że są one inne, »czuje się« je jako inne”²³, choć argumentacja ta wydaje się całkowicie paradoksalna (jeśli nie absurdalna), skoro owe wrażenia i wzruszenia to tylko abstrakcyjne pojęcia. Abstrakcje te mają też, jak podaje za Külpem Titchener²⁴, podlegać procesom fuzji i koligacji.

Te chemiczne metafory, czy też analogie, i terminologia nie są przypadkowe, ale, znów, związane bardziej z psychologią Titchenera niż Wundta. Wundt pisał o „twórczej syntezie”, jednak powiązanie tego terminu z „chemią umysłu” to już zasługa Boringa. Według niego skoro zarówno Wundt, jak i Mill pisali o twórczej syntezie, a ten drugi odnosił się do niej jako chemii umysłu, to określenie to można przypisać także Niemcowi, a podejścia te muszą być podobne w swojej istocie. Na poparcie swojego rozumowania Boring przywołuje artykuł Wundta w „Philosophische Studien”, jednak artykuł ten dotyczy wyłącznie logiki chemii (w ramach chemii) i nie ma nic wspólnego z psychologią! Według Danziger²⁵ jest to spowodowane wpływem Titchenera na Boringa, którego historyk uważał za ostateczny autorytet w kwestii filozofii i psychologii Wundta. Wundt natomiast sceptycznie odnosił się do analogii chemicznej i wykazywał jej ograniczenia. Przede wszystkim sam „twórczy” charakter syntezy u Wundta wskazywał na udział jednostki w tym procesie; wchodząc w dyskusję z Kantem, Wundt twierdził, że właściwości sądów logicznych są *de facto* właściwościami jednostki owych sądów dokonującej, co kierowałoby go w stronę psychologizmu i równocześnie uniemożliwiałoby introspekcyjnym eksperymentom i tak zdobytym danym przyznanie statusu obiektywnych.

Brak podmiotu wrażeń psychicznych w strukturalizmie Titchenera (w odróżnieniu od woluntaryzmu Wundta) krytykowany był także przez współczesnych im psychologów z przeciwnego obo-

²² *Tamże*.

²³ *Tamże*, s. 125.

²⁴ *Tamże*, s. 127.

²⁵ K. Danziger, *Wundt and the Two Traditions...*

zu teoretycznego²⁶. Był to jednak kluczowy warunek powodzenia całego projektu naukowej psychologii według Titchenera i jego zwolenników – w zgodzie z tym, jak ową naukowość rozumieli.

Brytyjczyk odwoływał się do pozytywizmu w ujęciu Avenariususa i Macha. Po pierwsze, oznaczało to odrzucenie dualizmu psychofizycznego. Po drugie, podmiotem psychologii w tak rozumianej nauce musiał być (biologiczny) organizm, nie zaś (psychiczne) indywiduum. Jeśli jakiegokolwiek (przede wszystkim opisowe prawa) dotyczące życia i treści psychicznych miały mieć charakter naukowy, nie mogły być one powiązane z działalnością wiedzącego podmiotu (ten zaś byłby tylko pewnym uproszczeniem, w zgodzie z ujęciem Hume’a fikcją powstałą ze złożenia prostszych elementów). Appercepcja w rozumieniu Wundta byłaby z tym założeniem sprzeczna. Wyniki introspekcyjnych eksperymentów przeprowadzane w zgodzie z jego ujęciem asocjacji narażałyby się wtedy na uzasadniony zarzut o subiektywny charakter i nie mogłyby zostać uznane za naukowe. Wykluczenie udziału świadomego podmiotu w powstawaniu treści psychicznych było więc niezbędne, żeby uznać, że eksperyment introspekcyjny może dostarczać obiektywnych danych o zjawiskach nieróżniących się istotnie od fizycznych w swej naturze, a sama psychologia na takim eksperymencie oparta uzyskać status nauki podobny do chemii, fizyki czy biologii. Wszelkie mentalistyczne wyjaśnienia musiały zostać porzucone, a różnice w doświadczeniach tłumaczyć można było, jedynie odwołując się do poziomu biologicznego. Dlatego też Titchener podkreślał, że jego psychologia nie zajmuje się wcale badaniem „prywatnych” zjawisk – w tym ujęciu musiały być one równie „(nie)prywatne”, co wszystkie inne²⁷.

Wundt natomiast był dualistą (paralelistą²⁸) i miał zupełnie inne poglądy na temat nauki, wyrastające raczej z niemieckiej

²⁶ W. James, *The Principles of Psychology*, 1890, Classics in the History of Psychology, [on-line:] <http://psychclassics.yorku.ca/James/Principles/index.htm> (dostęp: 14 VII 2020); J.R. Angell, *Psychologia funkcjonalna*, [w:] *Behawioryzm i psychologia świadomości*, red. J. Siuta, K. Krzyżewski, Kraków 2000.

²⁷ K. Danziger, *The Positivist Repudiation of Wundt*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences” vol. 15, 1979, no. 3.

²⁸ Warto być może nadmienić, że Wundt powoływał się między innymi na Fechnera, również paralelistę i dziewiętnastowiecznego prekursora psychologii

niż brytyjskiej tradycji. Odwołując się do Leibniza, wprowadzał rozróżnienie na przyczynowość fizyczną i umysłową (psychiczną, rządzącą się odmiennymi prawami, w związku z czym nie obowiązywała na przykład zasada zachowania energii) i pozostawał w nurcie wyrastającego z filozofii Hegla podziału na filozofię przyrody i ducha (*Geist*), choć raczej w ujęciu neokantyzmu szkoły badeńskiej²⁹. Związana była z tym także teza o nieredukowalności jednego rodzaju zjawisk do drugich. Również rozumienie nauk przyrodniczych Wundta opierało się raczej na założeniu, że polegają one na zastosowaniu do analizy i interpretacji empirycznych danych kategorii pośredniczących o umysłowym charakterze (pochodzeniu), w rodzaju siły, pędu itp., nie zaś na czystej obserwacji, jak chcieliby raczej pozytywiści³⁰. Dlatego też zastosowanie przez Wundta metody eksperymentalnej nie wynikało bynajmniej z uznania, że przedmiot badania nie różni się od przedmiotu nauk przyrodniczych czy też że dusza podlega takim samym prawom jak zjawiska fizyczne, ale jedynie z konstatacji, że metoda eksperymentalna, pamiętając o jej ograniczeniach w tym kontekście, może także w badaniu psychiki okazać się przydatna i owocna³¹. Ta różnica w postrzeganiu psychologii jako nauki, w ujęciu Titchenera dotyczącej raczej biologicznych organizmów, zaś w ujęciu Wundta – jednostek uwikłanych w kulturę, najpełniej widoczna jest w jego *Völkerpsychologie*.

Psychologia historyczno-kulturowa

Pełny tytuł dziesięciotomowego dzieła, w którym Wundt wyłożył swoją koncepcję psychologii historyczno-kulturowej, brzmi

eksperymentalnej, autora do dziś zamieszczanego w podręcznikach psychologii prawa Webera-Fechnera. O oryginalności jego poszukiwań naukowych i filozoficznych świadczyć może dzieło pod wiele mówiącym tytułem *Anatomia porównawcza aniołów* (opublikowane pod pseudonimem dr Mises w 1825 roku).

²⁹ C.R. Krauss, *Book review: Araujo, Saulo de Freitas. Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology. A Reappraisal*, „Journal of the History of Behavioral Sciences” vol. 53, 2017, no. 4.

³⁰ K. Danziger, *The Positivist Repudiation...*

³¹ R. Stachowski, *O godności przedmiotu psychologii – ujęcie historyczne*, „Nauka. Kwartalnik PAN” 2004, nr 1.

Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte. Sam termin *Völkerpsychologie* bywa tłumaczony jako psychologia społeczna, psychologia ludowa, psychologia kulturowa czy wreszcie psychologia etniczna³².

Przedmiotem *Völkerpsychologie* są „wytwory ducha powoływane do życia przez ludzką wspólnotę i których z tego powodu nie można wyjaśniać przez odwoływanie się wyłącznie do indywidualnej świadomości, gdyż wymagają one [uwzględnienia] wzajemnego oddziaływania wielu świadomości”³³. Taka definicja pozwalała Wundtowi odróżnić się i obronić przed już ugruntowanymi i zyskującymi na znaczeniu dyscyplinami szeroko pojętej humanistyki, takimi jak lingwistyka, mitologia czy filozofia historii, i coraz popularniejszymi naukami społecznymi, szczególnie antropologią, które miały przecież zbliżony przedmiot zainteresowań, a Wundt korzystał też z ich metodologii.

Metodologia psychologii eksperymentalnej bowiem według Wundta nadawała się co najwyżej do badania podstawowych zjawisk umysłowych, jak wrażenia i wzruszenia, odtworzenie bardziej złożonych fenomenów miało być w laboratorium niemożliwe. Mimo że był pionierem metody eksperymentalnej w psychologii, jej gwałtownie wzrastająca popularność i liczni naśladowcy jeszcze mocniej uzmysławiali mu jej ograniczenia³⁴. Dlatego też nalegał na ścisłe rozgraniczenie psychologii jednostek, z odpowiadającą jej metodologią eksperymentalną, i psychologii kulturowo-historycznej, dla której właściwe miało być podejście jakościowe i hermeneutyczne. Mimo że ograniczało to pole manewru badacza do obserwacji, Wundt argumentował, że podobnie postępują inne nauki przyrodnicze, takie jak geologia czy botanika³⁵.

³² L.T. Benjamin, *Historia współczesnej psychologii*, tłum. J. Rydlewska, red. nauk. T. Rzepa, Warszawa 2008.

³³ W. Wundt, *Elemente der Völkerpsychologie. Grundlinien einer psychologischen Entwicklungsgeschichte der Menschheit*, Leipzig 1912, s. 3, cyt. za: A. Pankalla, R. Stachowski, dz. cyt.

³⁴ M.G. Ash, *Academic Politics in the History of Science: Experimental Psychology in Germany, 1879–1941*, „Central European History” vol. 13, 1980, no. 3.

³⁵ E. Klautke, *The Mind of the Nation. Völkerpsychologie in Germany, 1851–1955*, New York 2013.

Wśród inspiracji dla *Völkerpsychologie* wymienić można prace Moritza Lazarusa, Heymanna Steinthala, Theodora Waitza (którego badania dostarczyły Wundtowi lwią część danych etnograficznych), a później także brytyjskich antropologów. Szczególnie prace Lazarusa i Steinthala, którzy przecież wcześniej od Wundta wprowadzili termin *Völkerpsychologie* do nauki, mają doniosłe znaczenie i mimo że Wundt starał się podkreślać różnice dzielące go od tych badaczy, to dostrzec można jednak między ich ujęciami więcej podobieństw niż istotnych rozbieżności³⁶.

Wczesne rozważania o projekcie *Völkerpsychologie* znajdują się już w pierwszej dotyczącej psychologii monografii Wundta (1863–1864), tej, której później się wypierał. Mimo oczywistego niedopracowania tych fragmentów główna zasada organizująca *Völkerpsychologie* była już tam obecna: niezachwiana wiara w proces rozwoju kultury, „duszy narodu” i cywilizacji od form prymitywnych do wyższych. Brakowało jeszcze jednak choćby sugestii adekwatnej metodologii, a fragmenty przypominały raczej zapis uprzedzeń i stereotypów wielu ówczesnych akademików³⁷.

Wundt uważał także, że naród stanowi coś więcej niż sumę składową swoich części, choć nigdzie nie podjął się zdefiniowana samego pojęcia narodu, i jako taki stanowić powinien samodzielny przedmiot badań. By oddać naturę wzajemnych relacji pomiędzy społecznością, narodem i jednostką, wprowadził pojęcie twórczej syntezy, które znajdowało także zastosowanie w wyjaśnianiu transformacyjnego charakteru przejść pomiędzy kolejnymi stadiami rozwoju cywilizacji³⁸. Miał więc ten termin także zupełnie inne znaczenie niż w psychologii Titchenera, inne, niż przypisywał mu Boring i niewiele wspólnego z „tablicą okresową zjawisk psychicznych”.

³⁶ K. Danziger, *Origins and Basic Principles of Wundt's Völkerpsychologie*, „British Journal of Social Psychology” vol. 22, 1983, no. 4.

³⁷ Na przykład „Die sittlichen Fehler und Vorzüge der Neger entspringen aus ihren Temperaments- und Charaktereigenthümlichkeiten und aus ihren geselligen Zuständen. Der Neger ist in hohem Grade apathisch. Träges Nichtstun ist ihm der höchste Genuß. Die ausdauernde Energie, mit der sich der Europäer einer frei gewählten Arbeit widmet, kennt er nicht” (W. Wundt, *Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele*, Leipzig 1863, cyt. za: E. Klautke, dz. cyt.).

³⁸ E. Klautke, dz. cyt.

Rozwój, podobnie jak w wielu innych dziewiętnastowiecznych ujęciach, był głównym motywem organizującym *Völkerpsychologie*, a Wundt wysunął także wiele śmiałych tez dotyczących źródeł języka, społecznych praktyk i instytucji. Podobnie do rozwoju jednostki od dzieciństwa do dorosłości, narody rozwijać się miały zgodnie z jasno określonymi etapami, kolejno: etap prymitywny, totemizmu, bohaterów i bogów (w którym pojawiały się państwo jako organizacja plemienna i narodowe religie, zastępujące mity) oraz dominacji narodowych państw i religii. Był to według Wundta aktualny poziom rozwoju, następnym zaś krokiem miało być przewyciężenie etapu narodowego i zjednoczenie ludzkości³⁹.

Była więc to koncepcja teleologiczna o charakterystycznym oświeceniowym optymistycznym liberalnym zabarwieniu – Wundt skupiał się na podobieństwach pomiędzy narodami, a nie na różnicach, celem rozwoju miała zaś być prawdziwie uniwersalna i inkluzywna kultura wspólna całej ludzkości. Jednak wybuch I wojny światowej sprawił, że Wundt zaangażował się w niemieckie działania propagandowe i – przecząc swoim wcześniejszym twierdzeniom, że „duszy narodu” nie można badać, odwołując się do pojedynczych wytworów wybitnych jednostek (co miało też być jednym z elementów odróżniających *Völkerpsychologie* od innych nauk) – z zapałem przystąpił do udowadniania wyższości niemieckiej kultury nad kulturami francuską, brytyjską i rosyjską na podstawie analiz dzieł wybranych filozofów czy pisarzy. Teraz to niemiecka kultura, w duchu Johanna Gottlieba Fichtego, miała stać się wzorem lub źródłem dla kultury całego świata, a ludzkość oznaczała – Niemców. W tym kontekście nie dziwi, że Erich Jaensch, o którym Wygotski⁴⁰ pisze jako o twórcy najbardziej rozbudowanej faszystowskiej koncepcji psychologii, wśród swoich inspiracji wskazuje między innymi Wundta, który to już po zakończeniu wojny, tuż przed śmiercią w 1920 roku, podtrzymał tezy z okresu wojennego⁴¹.

³⁹ W. Wundt, *Elements of Folk Psychology*, London 1916.

⁴⁰ L. Wygotski, *Fascism in Psychoneurology*, [w:] *The Vygotsky Reader*, eds. R. van der Veer, J. Valsiner, Oxford 1994.

⁴¹ E. Klautke, *dz. cyt.*

Podsumowanie

Nie można zapominać, że za eksperymentami prowadzonymi w laboratorium Wundta stała zupełnie inna od współczesnej wizja psychiki, nauki, a nawet rzeczywistości jako takiej czy też inne odpowiedzi na podstawowe pytania ontologiczne i epistemologiczne, czy nawet metafizyczne. Metodologicznie eksperymenty te opierały się na introspekcji, niewiele miały wspólnego z tym, jak konceptualizowany jest eksperyment w psychologii dziś, a ponadto jedynymi „osobami badanymi” byli często sami „eksperymentatorzy”, którzy, jak szczególnie mocno podkreślał później Titchener, musieli być odpowiednio w introspekcji „wytrenowani”.

Nie mniej problematyczny, z punktu widzenia współczesnej psychologii, wydaje się także fakt, iż Wundt, choć początkowo postulował istnienie nieświadomości, ostatecznie wykluczył ją ze swojej wizji psychiki⁴², a przecież to właśnie eksperymentalne badanie nieświadomych procesów poznawczych jest wciąż w centrum zainteresowań współczesnej psychologii poznawczej.

Według Wundta psychologia eksperymentalna, mogąca badać tylko jednostki, była niewystarczająca dla zrozumienia psychiki człowieka i jej niezbędnym uzupełnieniem miała być psychologia historyczno-kulturowa. *Völkerpsychologie*, paradoksalnie, cenił on wyżej niż swój wkład w rozwój psychologii eksperymentalnej i uważał, mylnie, że to właśnie podejście historyczno-kulturowe stanowić będzie o przyszłości dyscypliny⁴³.

Ostatecznie zwulgaryzowana psychologia Wundta, jako strukturalizm Titchenera, została radykalnie przekreślona i w dużym stopniu odpowiada za odrzucenie możliwości badania świadomości przez behawiorystów⁴⁴. W Europie, w opozycji do psychologii Wundta, powstała psychologia *Gestalt* i nie będzie przesadą stwierdzenie, że synteza tych dwóch podejść zaowocowała współczesną psychologią poznawczą. Mimo że Wundt był twórcą pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej,

⁴² S. de F. Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology. A Reappraisal*, Cham 2016.

⁴³ A. Pankalla, R. Stachowski, dz. cyt.

⁴⁴ J.B. Watson, *Psychologia jak ją widzi behawiorysta*, [w:] *Behawioryzm...*

współczesna psychologia i kognitywistyka wywodzą się przede wszystkim z nurtów powstałych w ramach sprzeciwu wobec jego wizji.

BIBLIOGRAFIA

- Angell J.R., *Psychologia funkcjonalna*, [w:] *Behawioryzm i psychologia świadomości*, red. J. Siuta, K. Krzyżewski, Kraków 2000.
- Araujo S. de F., *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology. A Reappraisal*, Cham 2016, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-26636-7>.
- Ash M.G., *Academic Politics in the History of Science: Experimental Psychology in Germany, 1879–1941*, „Central European History” vol. 13, 1980, no. 3, <https://doi.org/10.1017/S0008938900009602>.
- Benjamin L.T., *Historia współczesnej psychologii*, tłum. J. Rydlewska, red. nauk. T. Rzepa, Warszawa 2008.
- Boring E.G., *A History of Experimental Psychology*, New York 1950.
- Danziger K., *The Positivist Repudiation of Wundt*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences” vol. 15, 1979, no. 3, [https://doi.org/10.1002/1520-6696\(197907\)15:3%3C205::AID-JHBS2300150303%3E3.o.CO;2-P](https://doi.org/10.1002/1520-6696(197907)15:3%3C205::AID-JHBS2300150303%3E3.o.CO;2-P).
- Danziger K., *Wundt and the Two Traditions of Psychology*, [w:] *Wilhelm Wundt and the Making of a Scientific Psychology*, ed. R.W. Rieber, New York 1980.
- Danziger K., *Origins and Basic Principles of Wundt's Völkerpsychologie*, „British Journal of Social Psychology” vol. 22, 1983, no. 4, <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1983.tb00597.x>.
- Danziger K., *The Unknown Wundt: Drive, Apperception and Volition*, [w:] *Wilhelm Wundt in History. The Making of a Scientific Psychology*, eds. R.W. Rieber, D.K. Robinson, New York 2001.
- Diamond S.G., *Wundt before Leipzig*, [w:] *Wilhelm Wundt and the Making of a Scientific Psychology*, ed. R.W. Rieber, New York 1980.
- Domański C.W., *Ojciec naukowej psychologii*, „Charaktery” 2007, nr 8, [on-line:] <https://charaktery.eu/artykul/ojciec-naukowej-psychologii> (dostęp: 14 VII 2020).
- Eschler E., *Ueber die sozial-philosophische Seite im Schaffen Wilhelm Wundts*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig” Bd. 11, 1962.
- James W., *The Principles of Psychology*, 1890, Classics in the History of Psychology, [on-line:] <http://psychclassics.yorku.ca/James/Principles/index.htm> (dostęp 14 VII 2020).
- Klautke E., *The Mind of the Nation. Völkerpsychologie in Germany, 1851–1955*, New York 2013.

- Kossakowski A., *Wilhelm Wundt und sein wissenschaftliches Erbe*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig” Bd. 15, 1966.
- Krauss C.R., *Book review: Araujo, Saulo de Freitas. Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology. A Reappraisal*, „Journal of the History of Behavioral Sciences” vol. 53, 2017, no. 4, <http://dx.doi.org/10.1002/jhbs.21854>.
- Leiter B., *Moral Psychology with Nietzsche*, Oxford 2019.
- Pankalla A., Stachowski R., *Wilhelm Wundt i rok 1900. (Kulturowy) rdzeń nowożytnej psychologii*, „Czasopismo Psychologiczne” t. 17, 2011, nr 1.
- Petersen P., *Wilhelm Wundt und seine Zeit*, Stuttgart 1925.
- Pippin R.B., *Nietzsche, Psychology, and First Philosophy*, Chicago 2006.
- Stachowski R., *O godności przedmiotu psychologii – ujęcie historyczne*, „Nauka. Kwartalnik PAN” 2004, nr 1.
- Stachowski R., Dobroczyński B., *Historia psychologii: od Wundta do czasów najnowszych*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańsk 2008.
- Titchener E.B., *Postulaty psychologii strukturalnej*, [w:] *Behawioryzm i psychologia świadomości*, red. J. Siuta, K. Krzyżewski, Kraków 2000.
- VL Library, *Search the Bibliography – Wundt*, [on-line:] http://vlp.mpiwg-berlin.mpg.de/library/search?sql_year=&-max=10&-skip=0&author=Wundt&title=&-op_sql_year=numerical&-find=+GO+Wilhelm&-table=vl_literature&-format=search&-op_author=all&-op_title=all&-error=&-display=full (dostęp 14 VII 2020).
- Watson J.B., *Psychologia jak ją widzi behawiorysta*, [w:] *Behawioryzm i psychologia świadomości*, red. J. Siuta, K. Krzyżewski, Kraków 2000.
- Wundt W., *Elemente der Völkerpsychologie. Grundlinien einer psychologischen Entwicklungsgeschichte der Menschheit*, Leipzig 1912.
- Wundt W., *Elements of Folk Psychology*, London 1916.
- Wundt W., *Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele*, Leipzig 1863.
- Wygotski L., *Fascism in Psychoneurology*, [w:] *The Vygotsky Reader*, eds. R. van der Veer, J. Valsiner, Oxford 1994.
- Zimbardo P., Gerrig R.J., *Psychologia i życie*, wyd. 4, red. nauk. M. Materska, tłum. E. Czerniawska i in., Warszawa 2017.

STRESZCZENIE

Artykuł krótko zestawia dwa sposoby ujmowania psychologii Wilhelma Wundta – według odczytań bliższych tezm jego ucznia Edwarda Titchenera oraz według tych bliższych wizji samego Wundta. Kluczowa w zrozumieniu różnic pomiędzy psychologią Wundta a Titchenera wydaje się kwestia odmiennych odpowiedzi na podstawowe pytania ontologiczne i epistemologiczne i związane z nimi podejście do zagadnień z obszaru

filozofii nauki. Bardzo krótko przedstawiony zostaje także program psychologii historyczno-kulturowej Wundta.

SŁOWA KLUCZOWE: Wundt, Titchener, historia psychologii, filozofia psychologii

SUMMARY

The Wundt paradox. An essay about the philosophy and psychology of the creator of the first laboratory for experimental psychology

The article briefly compares two common accounts of Wilhelm Wundt's psychology – according to the representations closer to his pupil's Edward Titchener's views and according to those closer to Wundt's own vision. It seems that a key aspect of the differences between Titchener's and Wundt's psychologies is that they stem from different answers to basic ontological and epistemological questions and related problems in the philosophy of science. Wundt's program of cultural psychology is also very briefly described.

KEYWORDS: Wundt, Titchener, history of psychology, philosophy of psychology

O AUTORZE

Radosław Stupak – doktorant w Zakładzie Psychologii Ogólnej Instytutu Psychologii UJ oraz w Zakładzie Filozofii Kultury w Instytucie Filozofii UJ. Studiował także na Petersburskim Uniwersytecie Państwowym, Uniwersytecie im. Radbouda w Nijmegen i Uniwersytecie w Groningen. Interesuje się przede wszystkim historią i filozofią psychiatrii i psychologii, szczególnie w kontekście zdrowia psychicznego. Członek Zarządu International Society of Critical Health Psychology. Publikował między innymi w czasopiśmie „Психологический журнал”, „Psychiatrii Polskiej”, „Archives of Psychiatry and Psychotherapy”, „Theory & Psychology”.

Piotr Mróz

Duch jest wolnością i tym, co romantyczne. Namysł nad kulturą epoki XIX stulecia

Beata Szymańska

Parerga i paralipomena: Artura Schopenhauera myśli o kulturze

Olgierd Miedzybłocki

Goethe – jedność z chaosu

Kacper Kutrzeba

Literatura, *Bildung*, wyobraźnia. Kilka krótkich uwag o literaturze epoki nowoczesnej

Piotr Mróz, Jędrzej Skibowski

(O)powieść romantyczna

Piotr Mróz, Jędrzej Skibowski

Z wybranych teorii powieści pierwszych dekad romantyzmu

Remigiusz Król

Materialistyczna koncepcja alienacji i jej posthegłowska dialektyka

Jowita Guja

Dziewiętnastowieczny ateizm filozoficzny

Paulina Tendera

Filozofia kultury Georga W.F. Hegla na podstawie wybranych fragmentów *Encyklopedii nauk filozoficznych* oraz *Wykładów z filozofii dziejów*

Leszek Augustyn

Dostojewski i sprzeczności XIX wieku

Michał Bohun

Przeciw kulturze. Spory z kulturą i o kulturę w myśli rosyjskiej XIX wieku

Piotr Mróz

Epoka zmierza ku końcowi – poza romantyzmem

Alicja Kowalczevska

Jednostka wyzwolona, zło i niewinność – Maldoror Lautréamonta

Stanisław Łojek

Wizja kultury w *Narodziinach tragedii* Nietzschego

Krzysztof Pilarczyk, Gideon Kouts

Od emancypacji do autoemancypacji Żydów. Zarys historyczno-kulturowy

Anna Tomaszewska

Koncepcja wiary Johna Henry'ego Newmana jako przykład dziewiętnastowiecznej krytyki oświeceniowego racjonalizmu

Maria Flis

Kultura a tożsamość ludzkiej natury

Krzysztof Matuszewski

Guyau – witalizm u źródeł etyki

Bartłomiej Dobroczyński

Carl Gustav Carus (1789–1869) – skazany na zapomnienie prekursor psychologii nieświadomości

Radosław Stupak

Paradoks Wundta. Szkic o filozofii i psychologii twórcy pierwszego laboratorium psychologii eksperymentalnej

Anna Małecka

Starzejące się szaty kultury. Koncepcja Thomasa Carlyle'a na tle tradycji i epoki

Joanna Hańderek

Marysia – czyli słów kilka o rozumieniu kobiet i kobiecości w XIX wieku

Agnieszka Gralewicz

Koncepcja sztuki Johna Ruskina wobec rozważań estetycznych Marcela Prousta

ISBN 978-83-8138-134-5

9 788381 381345

<https://akademicka.pl/>